

Dertig jaar onderzoek naar berichtgeving over moslims in Nederlandse media

Ewoud Butter

Sinds eind jaren '80 wordt er met regelmaat onderzoek gedaan naar de wijze waarop Nederlandse media berichten over moslims. Ik maakte een overzicht van dit onderzoek in drie artikelen die in de winter 2018/2019 verschenen op Republiek Allochtonië en NieuwWij. In deze notitie zijn staan de drie artikelen onder elkaar.

Deel I: 1989 - 1996

Tot aan het begin van de jaren '90 was de Turkse Nederlander [Mehmet Pamuk](#) ongetwijfeld de bekendste Nederlandse moslim. De immer in archaisch Nederlands formulerende Pamuk was geen bestaand persoon, maar een van de vele typetjes van Kees van Kooten in de programma's die hij jarenlang samen met Wim de Bie voor de VPRO maakte. Behalve 'Mehmet Pamuk' verschenen er in die jaren zelden moslims in de Nederlandse media. Wanneer er destijds werd geschreven over bijvoorbeeld Turkse en Marokkaanse 'gastarbeiders' in Nederland, samen de grootste groep Nederlandse moslims, dan ging het zelden over hun geloof. Over moslims werd zo nu en dan vooral geschreven op de buitenlandpagina's van de kranten of, in een verder verleden, op de pagina's over de 'overzeesche gebieden'.

De wijze waarop in Nederland moslims al eeuwenlang werden afgebeeld, was amper onderwerp van onderzoek of debat. De internationale discussie die naar aanleiding van Edward Saïds boek [Oriëntalism](#) (1978) was losgebarsten over de vaak karikaturale wijze waarop in het Westen 'moslims' en 'de Arabische wereld' werden afgebeeld als 'de inferieure Ander', drong nauwelijks door tot de Nederlandse media, ondanks inspanningen van bijvoorbeeld de werkgroep Media en Racisme (later Media en Migranten) van de Nederlandse Vereniging van Journalisten.

Het veranderde definitief eind jaren '80 tijdens 'de Rushdie-affaire'. Deze affaire was niet alleen exemplarisch voor de wijze waarop in Nederland door media, opiniemakers en politici sindsdien over islam en moslims wordt gesproken, maar zorgde ook voor toenemende aandacht van de pers voor Nederlandse moslims.

Rushdie-affaire en reacties

Op 14 februari 1989 vaardigde ayatollah Khomeini, politiek en geestelijk leider van Iran, [een fatwa uit tegen de schrijver Salman Rushdie](#) naar aanleiding van zijn roman *The Satanic Verses*. In verschillende landen leidde dit tot demonstraties tegen Rushdie.

In Nederland werd naar aanleiding van de Rushdie affaire het Islamitisch Landelijk Comité (ILC) opgericht, een van de eerste samenwerkingsverbanden van islamitische koepelorganisaties. Het ILC liet in eerste instantie weten het boek van Rushdie niet te willen

verbieden, maar besloot later toch te willen voorkomen dat het boek in Nederland zou worden verspreid. Dat mislukte al snel, vooral tot ongenoegen van vooral Pakistaanse moslims die demonstraties in Den Haag en Rotterdam organiseerden, waarbij een pop werd verbrand en een spandoek 'Dood aan Rushdie' zichtbaar was. Minister van Binnenlandse Zaken Van Dijk nodigde hierop moslimsorganisaties uit om te laten weten dat kreten als "Rushdie moet dood" en popverbrandingen in Nederland echt niet kunnen.

De Rushdie affaire vormde voor de Nederlandse pers aanleiding vrij massaal aandacht te besteden aan moslims in Nederland. Staatrechtsgeleerde Couwenberg waarschuwde in NRC-Handelsblad voor de 'vijfde colonne van de grote leider van het islamitisch extremisme Komeiny' ([NRC, 21/3/89](#)) en [Gerrit Komrij](#) schreef in zijn column in dezelfde krant:

"Als één ding duidelijk wordt, nu duizenden mohammedanen schreeuwend en tierend de straat op gaan, dan is het wel het volkomen echec van het multiraciaal, multicultureel beleid dat door de politiek altijd zo werd aangeprezen. (...) De moslim-gemeenschap trekt en masse langs de straten, met woeste kreten als 'Rushdie dood, Allah groot' en met spandoeken waarop wordt opgeroepen tot wraak; een paar zelfgekozen voorgangers roepen schuimbekkend en in het kromst denkbare Nederlands dreigementen in de microfoon die, als je op de klanken afgaat, wat primitieve bloeddorstigheid en gehoorzaamheid aan de Opperderwijs betreft, niets te raden overlaten en in het hart van onze steden woeden, onder politiebegeleiding, krachten die alles tarten wat ons heilig is of althans behoorde te zijn. (...) 'We hebben ze als stakkers verwend, en we krijgen ze als wolven terug.'" ([NRC 8/3/89](#))

Journalist Bart Top schreef hierover later in zijn studie [Moslims en Media-effecten](#): "Het is wellicht voor het eerst dat in een Nederlands kwaliteitsmedium zo heftig het perspectief van 'wij-Nederlanders' tegenover dat van 'zij-moslims' neergezet wordt."

Top citeert ook het Parool dat in die tijd het verdwijnen van een taboe signaleerde: 'De Rushdie-affaire heeft in Nederland heel wat losgemaakt. Opeens wordt er hardop gekankerd op 'de islamieten' en niet alleen in extreemrechtse kring. Een taboe op kwaadspreken lijkt gesneuveld.' (Het Parool, 18/3/89)

Ilhan Akel, destijds voorlichter van het Nederlands Centrum Buitenlanders (NCB) concludeerde in maart 1989 in een interview in [De Waarheid](#):

"Het is toch frappant dat de brief die de islamitische organisaties aan Lubbers hadden gestuurd - waarin zij de oproep tot moord veroordeelden, evenals de boekverbranding - noch vóór de demonstratie, noch erna een rol in de berichtgeving heeft gespeeld. De media waren alleen geïnteresseerd in extremisten, zonder zich de vraag te stellen wat hun plaats is binnen de islamitische gemeenschap. (...) Als je een willekeurige voorbijganger een extreem standpunt hoort verkondigen, dan zeg je toch ook niet dat dat dé mening van het Nederlandse volk is. In de delicate situatie die rond het boek van Rushdie was ontstaan, werd een beeld opgeroepen als zou de islam met het zwaard aan de grens klaar staan om het Nederlandse cultuurgoed te vernietigen."

Na de Rushdie-affaire toonden Nederlandse media meer belangstelling voor in Nederland woonachtige moslims. Dat gebeurde bijvoorbeeld tijdens [de Eerste Golfoorlog](#), na het verschijnen van het boekje [De ondergang van Nederland – land van naïeve dwazen](#) van Mohamed Rasoel (pseudoniem van de variétéartiest (Mansoor) Zoka Fatah) of nadat toenmalig [VVD-leider Bolkestein in Luzern](#) had gesteld dat de Europese beschaving hoger staat dan de islamitische.

Onderzoek naar beeldvorming van moslims in de media

De Rushdie-affaire in 1989 is ook het startpunt van onderzoeken naar de wijze waarop over Nederlandse moslims in de media werd gesproken.

Dat begon met een doctoraalscriptie over de media ten tijde van de Rushdie-affaire van Fokko Minnema. Deze kwam [volgens Bart Top](#) onder andere tot de conclusie dat er sprake was van 'morele paniek'. Hij onderscheidde zes verschillende fases waarin een groepje 'fanatieke en schuimbekkende' moslims op straat worden vereenzelvigd met 'de' islam die tegenover 'de Nederlandse samenleving' wordt gesteld. Uiteindelijk gaat de overheid met 'de' moslims praten, waardoor de gehele moslimgemeenschap 'verantwoordelijk gesteld' wordt voor de ongeregelheden. Het patroon dat Minnema 30 jaar geleden signaleerde, zou zich in de jaren daarna nog vaak herhalen.

De journalisten Kross, Lahaise en Joseph schreven voor de Nederlandse Vereniging van Journalisten in 1991 het rapport [De vijfde colonne in grillrooms en koffiehuisen](#) over de berichtgeving over moslims tijdens de Eerste Golfoorlog en trokken de volgende conclusie:

Uit ons dossier is onder andere gebleken dat veel journalisten over migranten schreven zonder zich in voldoende mate rekenschap te - kunnen - geven van de effecten van hun berichtgeving. Wellicht traptten zij soms in dezelfde valkuilen waar zij hun lezers voor wilden waarschuwen: stigmatisering van islamitische bevolkingsgroepen in ons land onder druk van een irrationeel vijandsbeeld...Wie sommige blunders in ogenschouw neemt, ontkomt niet aan de indruk dat het met name in de eindredactie nogal eens aan de nodige expertise of verantwoordelijkheid ontbreekt."

De islamologen Shadid en Van Koningsveld publiceerden een jaar later het boek [De mythe van het islamitisch gevaar; hindernissen bij integratie](#) waarin ze uitgebreid ingingen op het opkomend anti-islamisme naar aanleiding van de discussies die ontstonden na de publicatie van het boekje van Rasoel en de uitspraken van Bolkestein. De beeldvorming van moslims in het debat was volgens de auteurs eenzijdig, karikaturaal en anti-islamitisch. Ze verwezen hierbij ook naar de historische bronnen van het anti-islamisme, beginnend bij de eerste christelijke polemieken tegen de islam in de 8e en 9e eeuw, de kruistochten en het koloniale tijdperk waarin het Nabije Oosten steeds als primitief en inferieur werd voorgesteld. Ook het beschouwen van moslims als '5e colonne' was volgens de auteurs al zichtbaar in de tijden na [de val van Granada in 1492](#) toen islamitische minderheden met vergelijkbare bewoordingen werden omschreven.

Sajidah Abdus Sattar wees in een [opiniestuk in de Volkskrant in 1992](#) op het gegeven dat in de Nederlandse berichtgeving over de islam moslims zelf amper aan het woord kwamen en dat er bij Nederlandse journalisten sprake was van een gebrek aan kennis over de islam. In een onderzoek dat zij in 1995 voor de Nederlandse Moslimraad en de Nederlandse Moslim Omroep deed naar de berichtgeving over moslims in Nederlandse kranten in 1993 en 1994, concludeerde ze onder andere: "Uit de berichtgeving, de selectie en weergave van nieuwsitems en uit opiniestukken in kranten blijkt dat de islam en moslims overwegend in negatieve zin in de aandacht komen." En:

"Het zijn niet alleen haat-opwekkende uitlatingen die gevaarlijk zijn. Ook onjuiste eenzijdige en onvolledige berichtgeving kunnen het maatschappelijk klimaat zo verzieken dat de

ontwikkeling van het echte, harde anti-islamisme wordt vergemakkelijkt. Vooral wanneer respectabele politici en kwaliteitskranten zich hieraan schuldig maken, kunnen racisme en haat tegen moslims daarmee worden gelegitimeerd." (S. Abdus Sattar, Onderzoek naar anti-islamitische tendensen in de Nederlandse pers).

K. Nijhoff en J. Trompetter, beiden verbonden aan de Rijksuniversiteit Utrecht, presenteerden in 1995 het onderzoek [‘Hoofddoekjes en soepjurken’](#) in opdracht van het Samenwerkingsverband Marokkanen en Tunesiërs (SMT) en concludeerden onder andere dat in de Nederlandse pers de islam vooral wordt geassocieerd met agressie en terrorisme. De beeldvorming over moslims is volgens hen ongenueanceerd en wordt gedomineerd door een hang naar sensatie van de pers die weinig oog heeft voor de diversiteit aan stromingen binnen de islam. Veel problemen die zich voordoen met migranten, worden teruggevoerd naar een moslimcultuur, die de oorzaak zou zijn. Zo vindt volgens het rapport een stigmatisering plaats van moslims 'die vooroordelen in leven houdt en/of versterkt.

In hetzelfde jaar ten slotte verscheen *Islam als stigma* van Karin Huigh en Ineke van der Valk in de bundel [Dialoog; joden, christenen, moslims en humanisten leveren gespreksstof](#). Huigh en Van der Valk bieden hierin een uitgebreid theoretisch kader met aandacht voor de rol die onder andere racisme, oriëntalisme, ethnocentrisme en machtsverhoudingen spelen bij de totstandkoming van het nieuws. Aan de hand van mediaberichten, waaronder een kerstbijlage van de Volkskrant over de islam, concluderen de auteurs:

“Het toenemende racisme weerspiegelt zich in en wordt gevoed door de media. De berichtgeving in de media impliceert een interpretatie van de werkelijkheid, die bestaande machtsstructuren objectieveert, legitimeert en mede in stand houdt. Dit betekent onder meer de reproductie van racisme middels de media. Hierbij speelt een eenzijdig, monolithisch en stereotype beeld van de ‘islam’ – en van de Arabische wereld- een belangrijke rol.”

En dit was nog allemaal voordat de berichtgeving over moslims werd gedomineerd door de opkomst van Fortuyn en Wilders, de aanslagen van 11 september, de moord op Theo van Gogh, Syriëgangers. Wat die ontwikkelingen voor een effect hadden op berichtgeving over moslims, wordt in een volgend artikel verkend.

Deel II: 1996-2006

Context: Clash of Civilizations

In de jaren '90 nam de aandacht voor de islam en moslims in Nederlandse media verder toe. Dat gebeurde niet alleen in de buitenlandrubrieken, zoals ten tijde van de [Eerste Golfoorlogen](#) en de [oorlog in voormalig Joegoslavië](#), maar ook op de pagina's met het binnenlandse nieuws en op de opiniepagina's.

Vanaf de jaren '90 werd in de publieke discussie 'de islam' steeds meer tegenover 'het westen' gesteld, waarbij beide beschavingen vaak als uniforme, statische eenheden werden voorgesteld. Deze tegenstelling vormde ook een belangrijk onderdeel van het in 1993 door de Amerikaanse politicoloog Samuel Huntington gepubliceerde artikel [Clash of Civilizations](#) (Botsende Beschavingen) dat later werd uitgewerkt in het boek [The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order](#). Volgens Huntington zou het einde van de Koude Oorlog tot gevolg hebben dat geopolitieke conflicten niet langer zouden voortkomen uit ideologische botsingen, maar uit culturele en religieuze verschillen. Huntington zag onder andere een botsing tussen enerzijds het (christelijke) Westen en anderzijds de islam. Hij schreef: "Als moslims beweren dat het Westen oorlog voert tegen de islam en als westerlingen beweren dat islamitische groeperingen oorlog voeren tegen het Westen, dan mogen we de conclusie trekken dat er inderdaad zoiets als een oorlog gaande is."

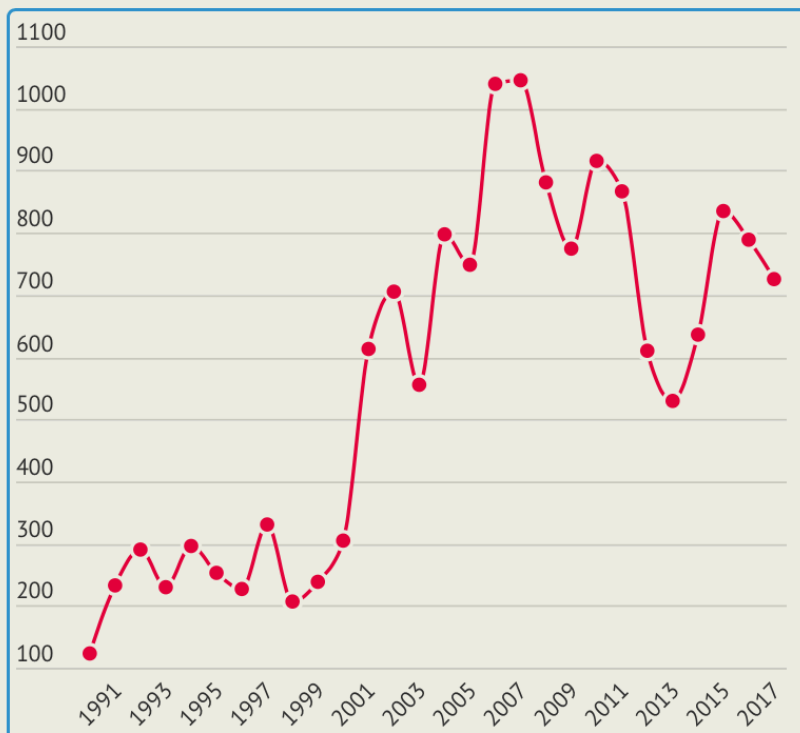
Na Mohammed Rasoel en Frits Bolkestein, spraken bijvoorbeeld ook Pim Fortuyn en Paul Scheffer in hun eigen woorden over een Clash of Civilizations. De socioloog Pim Fortuyn waarschuwde in 1996 in zijn boek [Tegen de islamisering van onze cultuur](#) voor de opkomst van de (fundamentalistische) islam die een bedreiging zou kunnen gaan vormen voor verworvenheden zoals de scheiding van kerk en staat, de gelijke omgang tussen de seksen, de vrijheid van homoseksuelen en de gelijkwaardigheid van kinderen en volwassenen. De [\(vermeende\) 'islamisering'](#) van de Nederlandse samenleving zoals die door Fortuyn was geagendeerd, zou vanaf 2006 ook een van de belangrijkste agendapunten worden van Geert Wilders.

Paul Scheffer waarschuwde in 2000 in zijn artikel [het Multicultureel Drama in het NRC](#) voor de afstand tussen de gangbare omgangsvormen in Nederland en het normbesef binnen de islamitische gemeenschappen. Ook [uitspraken van de Rotterdamse imam el Moumni](#) over homoseksualiteit leidden tot een verhit debat over de vraag of het gedachtegoed van de islam verenigbaar is met de 'westerse waarden'. Er volgden aanklachten tegen El Moumni, die uiteindelijk toch werd vrijgesproken.

Het idee van een 'clash of civilizations' werd tegelijkertijd ook omarmd door terroristen van islamitische huize. Mede dankzij een toename in het Westen van aanslagen van deze groep terroristen werden 'de westerse beschaving' en de "islamitische beschaving" steeds scherper tegenover elkaar gesteld. Nadat George Bush de aanslagen van 11 september 2001 een aanval op de westerse beschaving noemde, werd dit frame, in verschillende bewoordingen, herhaald bij alle aanslagen die daarna werden gepleegd door terroristen van Al Qaida en later IS in het Westen (Madrid, Londen, Parijs, Brussel). Sinds 2001 is er sprake

van een duidelijke toename van het aantal berichten over moslims en de islam zoals ook onderstaande grafiek laat zien.

Aantal keren dat het woord 'islam' wordt gebruikt in het NRC (1990-2017)

© Ewoud Butter/ Nexis

In 2001 meldde Pim Fortuyn zich als politicus en pleitte hij onder andere voor een koude oorlog met de islam, die hij beschouwde als een achterlijke cultuur. In een [interview met de Volkskrant](#) stelde hij "Als ik het juridisch rond zou kunnen krijgen, dan zou ik gewoon zeggen: er komt geen islamiet meer binnen".

Nadat [Fortuyn op 6 mei 2002 was vermoord](#) door de milieu-activist Volkert van de Graaf ging Ayaan Hirsi Ali zich roeren in het publieke debat. Zij stelde in verschillende interviews onder andere dat het merendeel van de islamitische vrouwen werd onderdrukt, dat de islam een achterlijke cultuur was en dat de profeet Mohammed naar Westerse maatstaven een perverse tiran was. Ze moest vanwege vele bedreigingen vervolgens eind 2002 onderduiken. In 2003 kwam ze voor de VVD in de Tweede Kamer en in 2004 maakte samen met publicist en filmmaker Theo van Gogh [de film Submission](#) over de positie van de vrouw in de islam. De vertoning van de film leidde opnieuw tot bedreigingen en uiteindelijk tot de brute [moord op 2 november 2004 op Theo van Gogh](#). Moordenaar Mohammed Bouyeri priemde met een

mes een 'Open Brief aan Hirsi Ali' op het lichaam van Van Gogh. Hirsi Ali moest hierna opnieuw onderduiken.

In hetzelfde jaar, 2004, nam Geert Wilders [afstand van de VVD](#) en ging hij verder als Groep Wilders. Sindsdien leeft hij onder permanente beveiliging. Wilders liet onder andere weten moskeeën te willen afbreken, waarschuwde voor een tsunami van islamisering, pleitte voor een verbod op nieuwe islamitische scholen en moskeeën, voor een kopvoddentax en Wilders liet ook weten de Koran, in zijn ogen een fascistische boek of "het islamitische Mein Kampf", te willen verbieden. In 2006 komt hij met zijn nieuwe partij, de PVV in de Tweede Kamer.

In hetzelfde jaar is er ook internationaal veel ophef naar aanleiding van twaalf spotprenten van de profeet Mohammed die de Deense krant de Jyllands-Posten een jaar eerder had geplaatst. Naar aanleiding van [de Deense cartoonaffaire](#) verliezen wereldwijd ongeveer 100 mensen het leven.

Onderzoek

Vanaf 2004 verschenen er ook weer publicaties waarin verslag werd gedaan van onderzoek naar de wijze waarop Nederlandse mediaberichten over moslims.

Interessant is het [SCP-werkdocument Moslim in Nederland](#) van Karin Phalet en Jessika Terwal (2004). Zij onderzochten de publieke discussie over de islam in Nederland op grond van een analyse van 866 artikelen in de Volkskrant tussen 1998-2002 over moslims en Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Helaas zijn de artikelen uit twee belangrijke periodes buiten beschouwing gelaten: artikelen naar aanleiding van het essay Het multiculturele drama van Paul Scheffer en de artikelen volgend op de aanslagen van 11 september 2001 ontbreken. Toch bleef er voldoende interessant materiaal over om onder andere de volgende conclusies te trekken:

- Ongeveer een derde van de 866 artikelen ging over religie en tweederde van de artikelen ging over andere onderwerpen die in relatie stonden met Turkse en Marokkaanse Nederlanders. De aandacht voor de islam wel toe tot 44%, vooral naar aanleiding van de zogenaamde El Moumni affaire.
- 53% van de artikelen over de hele periode betref feitelijk nieuws en 47% opiniestukken. Die laatste categorie nam toe van 38% in 1998 tot 56% in 2002. De toename van de opiniestukken duiden de onderzoekers als een toename van de politisering van het thema.
- Bij de 866 artikelen waren in totaal 1456 actoren betrokken. De verhouding tussen geciteerde mannen en vrouwen was zeer ongelijk: bijna drievierde van die actoren is man, eenvierde is vrouw. Onder Nederlanders met een migratieachtergrond en Marokkaanse Nederlanders waren vrouwen beter vertegenwoordigd dan onder Turkse Nederlanders en autochtonen.
- Van alle actoren was 61% autochtoon, 15% Marokkaanse Nederlander, 11% Turkse Nederlander, 9% Nederlander met migratieachtergrond zonder vermelding van de herkomst en 3% werd gevormd door actoren met een andere achtergrond (bv. Koerdisch, Iraans, Egyptisch).

- in opiniestukken lag het aandeel autochtonen nog hoger: op 75%. De onderzoekers stellen dan ook dat de discussie over islam en de multiculturele samenleving op de opiniëpagina's van de Volkskrant wordt gevoerd door autochtone opiniemakers en briefschrijvers
- Het aantal artikelen waarin de geïnterviewde persoon door de schrijver van het artikel expliciet wordt gepresenteerd als moslim, is zeer beperkt. De presentatie van moslims in het nieuws verloopt vaak primair via etnische categorisatie: personen die worden geïnterviewd over hun moslim-zijn worden in de eerste instantie vooral geïntroduceerd als lid van een bepaalde etnische groep.
- Personen die spreken namens Turkse, Marokkaanse, islamitische organisaties en andere organisaties vormden 14% van alle actoren. De meest geciteerde Turkse organisaties in die periode waren Milli Görüs (25 keer) en het Inspraak Orgaan Turken (11 keer). Bij Marokkanen is de diversiteit groter: Towards a New Start (5 keer), Werkgroep Marokkaanse Amsterdammers (3 keer), Samenwerkingsverband Marokkanen en Tunesiërs (7 keer), de Ummon (3 keer), en het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland (3 keer).

René van der Kroon bestudeerde in 2005 de berichtgeving in het NRC en De Telegraaf vlak na de moord op Theo van Gogh. In [Moslims in de media; verandering in beeldvorming](#) concludeerde hij onder andere dat deze moord in beide kranten, in het bijzonder in NRC Handelsblad leidde tot een forse toename van het aantal berichten over moslims. Hoewel de berichtgeving over moslims in beide kranten overwegend negatief is, bericht NRC Handelsblad volgens Van der Kroon vaker op een neutrale manier over moslims. Van der Kroon: "Moslims worden overwegend neergezet als zeer fanatieke gelovigen, waarbij door radicalisering het geloof kan leiden tot daden van terreur, al dan niet daartoe aangezet door radicale imams in moskeeën. Verder hebben 'zij' een duidelijk andere cultuur dan 'wij', die in westerse ogen op vreemde wijze geuit wordt."

In 2005 publiceerde Wasif Shadid, hoogleraar interculturele communicatie een uitgebreid [artikel in het Tijdschrift voor Communicatiewetenschap \(jaargang 33/205 nr 4\)](#). Hij stelde hierin dat wetenschappelijk onderzoek laat zien dat westerse media op verschillende manieren tekortschieten in hun verslaggeving van moslims, waardoor hun negatieve imago wordt bestendigd en versterkt. De belangrijkste 4 tekortkomingen die hij signaleerde waren:

1. de simplificatie en afstandelijke presentatie van de islam vanuit een outsiders view;
2. het problematiseren en stigmatiseren van de groepen in kwestie, inclusief het voorstellen van bijvoorbeeld Turkse en Marokkaanse Nederlanders als homogene groepen;
3. de deling van de samenleving in 'wij' en 'zij' (de Ander, die geen onderdeel van de samenleving vormt) en
4. de verwaarlozing van de participatie van moslims in de media en het ontbreken van hun visie daarin.

Shadid pleitte in zijn artikel voor meer diversiteit op de redacties van kranten en nieuwsprogramma's.

Ook in 2005 verscheen ten slotte [Framing Islam; een onderzoek naar de beeldvorming over moslims in de media en onder de Nederlandse bevolking](#), van Petra E. Van Helden. Zij analyseerde gedurende drie jaar de berichtgeving van actualiteitenrubriek NOVA en de Volkskrant en concludeerde onder andere dat de berichtgeving over de islam sterk verbonden is aan hypes, sterk probleemgericht is (aandacht vooral voorgewelddadige acties, conflicten, incidenten en sensationele gebeurtenissen) en dat de islam vooral wordt neergezet als een bedreiging voor de samenleving en voor 'westerse' waarden als tolerantie en democratie. Ook constateerde ze dat over moslims wordt bericht alsof zij een homogene groep vormen en dat moslims in de verslaggeving over de islam weinig aan het woord komen vanuit een functie met autoriteit, maar voornamelijk als vertegenwoordiger van de moslimgemeenschap, of slechts als lid van de gemeenschap.

Van Helden maakte hierbij wel de kanttekening dat volgens haar niet kan worden gesteld dat de media moedwillig bijdragen aan negatieve beeldvorming over moslims. Ook in de berichtgeving over andere onderwerpen gaat de aandacht vooral uit naar negatief nieuws en incidenten. Toch pleit volgens Van Helden het vaststellen van dergelijke mechanismen media niet vrij van hun verantwoordelijkheid om een zo representatief mogelijk beeld van de werkelijkheid weer te geven. Door de focus rondom hypes ontstaat een onevenwichtig en niet representatief beeld en dat is van invloed op de beeldvorming van de islam en moslims. In het volgende en laatste deel zal ik verslag doen van het onderzoek dat sinds 2006 is gedaan naar de berichtgeving over moslims in de media.

Deel III: 2006-2018

Context

In de loop van de jaren '90 kwam het debat over de islam in Nederland steeds vaker in het teken te staan van een vermeende "[Clash of Civilizations](#)" waarbij het Westen en de islamitische wereld als elkaar uitsluitende, monolitische grootheden tegenover elkaar worden gesteld. Dit beeld wordt vooral benadrukt door politici, publicisten en bewegingen die de islam (en moslims) in Nederland als een bedreiging van "onze" (westerse) verworvenheden beschouwen, maar ook door enkele groepen orthodoxe moslims die deze verworvenheden onverenigbaar achten met hun geloofsovertuigingen.

Dit beeld van een Clash of Civilizations kwam terug in berichtgeving over terroristische aanslagen en The War on Terror, maar ook in de met regelmaat terugkerende debatten over bijvoorbeeld de gelijkheid van man en vrouw (handen schudden, gescheiden zwemmen, vrouwelijke genitale verminking, niqab), gelijke behandeling van LHBT'ers (uitspraken van imam el Moumni), de vrijheid van geloof (moslimdiscriminatie, voorstellen als Koranverbod, kopvoddentax, sluiting van moskeeën) en de vrijheid van meningsuiting (moord op Theo van Gogh, Deense cartoonaffaire, aanslag op Charlie Hebdo).

Tot een echt debat kwam het in de praktijk echter zelden. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) [schreef](#) in 2007:

De meeste gesprekken die gevoerd worden op tv worden bevolkt door dezelfde mensen, waarbij bovendien een echt gesprek vaak niet van de grond komt. Wij/zij- tegenstellingen domineren. Dit geldt evenzeer voor de landelijke kranten. Autochtone columnisten en redactieleden (...) namen 72 procent van de opiniërende artikelen voor hun rekening over onderwerpen die met de multiculturele samenleving, en specifiek moslims en de islam, te maken hadden. Allochtonen zijn weinig aan het woord, terwijl ze voortdurend onderwerp van gesprek zijn.

Illustratief voor de wij/zij tegenstelling was het debat dat ontbrandde toen in 2007 de minister van Integratie Ella Vogelaar [in dagblad Trouw](#) liet weten dat zij het zich kon voorstellen dat we over een paar eeuwen in Nederland zullen spreken van een 'joods-christelijke-islamitische traditie'. Opiniemakers tuimelden massaal over haar heen, PVV-leider Geert Wilders noemde haar "knettergek" en diende een motie van wantrouwen in en VVD-leider Mark Rutte schreef in de Volkskrant: "Nederland heeft nu eenmaal geen islamitische traditie - en zal die ook niet krijgen als het aan de VVD ligt."

Geert Wilders

Geert Wilders domineerde het publieke en politieke debat sinds zijn vertrek bij de VVD met een agenda die er op gericht was een 'tsunami van islamisering' tegen te gaan en met voorstellen die haaks staan op de rechtsstaat zoals het verbieden van de koran, het sluiten van moskeeën en een 'kopvoddentax'.

Fitna

Eind 2007 leidde zijn aankondiging een anti-islamfilm (Fitna) te maken bij het kabinet Balkenende IV [tot grote angst voor zowel maatschappelijke spanningen](#) als voor verstoring van de relaties met enkele handelspartners. De vertoning van de film op wikileaks (nadat

Wilders een [uitnodiging van nota bene de Nederlandse Moslimomroep had afgeslagen](#)) werd een anticlimax: de korte film (16 minuten) bleek niet meer dan knullig knip- en plakwerk dat weinig nieuws bevatte. "Het boek (de Koran) was beter" grapte een Amsterdamse imam na afloop.

Fitna vormde een stimulans voor de samenwerking tussen islamitische, christelijke en joodse koepelorganisaties in het Cairo-overleg dat in 2015 verder ging als Overleg Joden Christenen en Moslims (OJCM). Ook vormde Fitna één van de redenen voor verschillende partijen om aangifte te doen tegen Wilders wegens haatzaaien.

Proces

Het [eerste proces tegen Wilders](#) was een circus dat ongeveer drie jaar duurde tot hij in juni 2011 werd vrijgesproken. Volgens de rechter was er geen sprake van aanzetten tot haat of discriminatie, of van groepsbelediging. De uitspraken van Wilders waren, zo oordeelde de rechter, vrijwel allemaal gericht op de religie islam en niet op moslims.

Wilders kreeg dankzij zijn uitspraken, Fitna en het proces tegen hem veel aandacht van de pers wat ook te zien is aan de aandacht voor de term '[islamisering](#)' en het woorden paar "[Geert Wilders](#)" in de grote Nederlandse kranten. Met als uiteindelijke beloning dat de partij in 2010 groeide van 9 naar 24 zetels in de Tweede Kamer en als gedoogpartner invloed kreeg op het regeringsbeleid van het eerste kabinet Rutte. In 2014 werd een aanzet gegeven tot [een tweede proces tegen Wilders](#) nadat deze zijn aanhang had gevraagd of ze meer of minder Marokkanen wilden. Toen het publiek 'minder, minder', scandeerde, antwoordde Wilders: "Dan gaan we dat regelen."

Oorlog in Syrië, Syriëgangers en de angst voor terroristische aanslagen

De laatste jaren, vooral sinds 2011 staat de berichtgeving over moslims voor een belangrijk deel in het teken van de Arabische lente, de oorlog in Syrië en de (in)directe gevolgen daarvan: de deelname aan de strijd in Syrië door in Nederland geboren en getogen moslims, radicalisering, bloedige terroristische aanslagen van (oud) Syriëgangers of IS-sympathisanten in diverse Europese landen, vluchtelingen uit de oorlogsgebieden en terugkerende Syriëgangers.

Nieuwe generatie

Op de achtergrond speelde ook een andere ontwikkeling: vanaf ongeveer 2009 is het aantal moslims dat in Nederland geboren is groter dan het aantal moslims dat hier als immigrant kwam. Voor deze in Nederland geboren en getogen (tweede generatie) moslims is het niet meer acceptabel dat de islam als 'gast' of als fremdkörper wordt beschouwd. Deze generatie dringt maar mondjesmaat tot de mainstream media toe, maar is vanaf de eeuwwisseling met talloze initiatieven wel steeds duidelijker te horen op het internet en sociale media. Een recent voorbeeld is Meld Islamofobie dat, samen met vele anderen, moslimhaat en -discriminatie agendeerde.

Veel meer over het islamdebat in Nederland en (de effecten daarvan op) organisatievorming onder moslims is te lezen in het onlangs verschenen [naslagwerk Zuilen in de polder](#).

Onderzoek

Hieronder een chronologisch overzicht van een selectie van het onderzoek dat sinds 2006 is gepubliceerd. Verschillende conclusies komen steeds weer terug, maar hier en daar komen de onderzoekers ook tot (totaal) verschillende conclusies.

In 2006 publiceren **Leen d’Haenens en Susan Bink** het artikel [Islam in de Nederlandse media: Focus op het Algemeen Dagblad](#). Zij hadden krantenberichten in de periode 1998-2004 geanalyseerd en concludeerden dat journalisten in het AD over het algemeen, zeker op de pagina’s met binnenlands nieuws, op een evenwichtige manier over de islam hadden geschreven en verschillende meningen aan bod lieten komen. Toch concluderen ze: “De keuze van de onderwerpen kan daarmee wel stigmatisering van moslims in de hand werken, aangezien veel artikelen over terrorisme, fundamentalisme en geweldpleging gaan. Vaak worden moslims en ‘de’ islam als de daders van geweld gezien, en niet-moslims als slachtoffers.”

Europese Commissie tegen Racisme en Intolerantie (ECRI) [waarschuwt](#) in februari 2008 voor toenemende islamofobie in Nederland. De PVV wordt in dit verband genoemd, maar ook de media maakten zich volgens de ECRI op grote schaal schuldig aan generalisaties over moslims.

Wasif Shadid ontwaart in 2009 in het artikel [Moslims in de media, de mythe van de registrerende journalistiek](#) in het boek *Mist in de polder* (Velling, S. ea., 2009) de volgende frames die hij steeds ziet terugkeren in de media:

1. *Het ethocentrisme frame. Met behulp hiervan worden mediagebruikers vertrouwd gemaakt met een ‘wij-zij’-tegenstelling en met ‘onze’ versus ‘hun’ cultuur, waarbij de eerstgenoemde beter respectievelijk hoger wordt gewaardeerd. (..)*
2. *Het stigmatiseringsframe. Hoofdkenmerk van dit frame is dat allochtonen en moslims worden gepresenteerd als probleemgroepen: ze worden meer dan strikt noodzakelijk in verband gebracht met criminaliteit, misdaad, misbruik van sociale voorzieningen, terrorisme, werkloosheid en drugs.(..)*
3. *Het lekenframe. Hoofdkenmerk hiervan is dat allochtonen en moslims relatief weinig kans krijgen om hun mening te ventileren en dat ze vooral als leken en niet als deskundigen worden gepresenteerd. (..)*
4. *Het culturele generaliseringsframe. Met behulp van dit frame worden Marokkaanse en Turkse Nederlanders gepresenteerd als één homogene groep en als moslims bij wie de religieuze identiteit alle andere sociale identiteiten overwoekert.*

In 2011 verschijnt de scriptie: [Van Fatwa tot Fitna, een onderzoek naar de berichtgeving van NRC Handelsblad over de islam tussen 1995 en 2009](#) van **Jennifer van Genderen**. Zij concludeert onder andere:

“Uit de berichtgeving in NRC Handelsblad ontstaat het beeld dat een moslim iemand is die nadrukkelijk in verband wordt gebracht met islamisering en extremisme, iemand die wordt geronseld door buitenlanders en deviante normen en waarden krijgt bijgebracht op islamitische scholen. Alle maatschappelijke en sociale problemen die er (zouden) zijn met moslims worden in de berichtgeving nadrukkelijk in verband gebracht met hun religie. Zij worden hierbij vooral gepresenteerd als een gevaar voor de kernwaarden van de

Nederlandse samenleving. (...) Dit wijst op de dominantie van het conflictframe van de berichtgeving van NRC Handelsblad over de Islam en moslims in Nederland. Van de 244 krantenberichten refereerden 121 naar onenigheid en/of meningsverschillen tussen moslims onderling en tussen moslims en anderen.”

In 2014 trekt **Anouk van Drunen** in haar proefschrift "[They are not like us": How media and audiences frame Muslims](#) de conclusie dat het overwegend negatieve beeld over moslims nauwelijks verband houdt met de - volgens haar inderdaad negatieve - berichtgeving over moslims in de Nederlandse nieuwsmedia.

Negatieve framing blijkt weinig invloed te hebben op hoe er in Nederland over moslims wordt gedacht. Van Drunen verklaart dat enerzijds doordat de mediaconsument went aan de toch al negatieve berichtgeving en daarom niet nóg negatiever gaat denken. Anderzijds raken mensen die positief denken over moslims meer gemotiveerd om negatieve berichtgeving tegen te spreken.

In hetzelfde jaar, 2014, promoveert **Andrea Meuzelaar** op de representatie van moslims en de islam op de Nederlandse publieke televisie. Zij bracht [in haar proefschrift](#) de geschiedenis van de representatie van moslims en de islam op de Nederlandse publieke televisie in kaart. Meuzelaar ziet veel stereotypen terugkomen en constateert dat er sprake is van een “rigide iconografie van de islam, waarin de islam direct herkenbaar is geworden maar ook constant wordt gereduceerd door een handvol emblematische beelden die allerlei negatieve connotaties hebben gekregen.” Het op tv obsessief herhalen van steeds dezelfde beelden (als moskeeën, gesluierde vrouwen), ook wanneer dit niet relevant is, suggereert volgens haar steeds opnieuw causale relaties tussen de islam en allerlei maatschappelijke problemen. Meuzelaar signaleerde twee concurrerende verhalen over de religieuze identiteit van moslims: één over de goed aangepaste en succesvol geïntegreerde moslim en één over de onaangepaste en barbaarse moslim. Beiden zijn volgens haar stereotypen.

Michelle Hoogsteen bestudeerde voor haar masterscriptie ([Niet alle moslims zijn terroristen 2016](#)) de berichtgeving over moslims en de islam in vier landelijke dagbladen na de aanslag op 7 januari 2015 op Charlie Hebdo. Zij concludeert dat er overwegend meer over moslims dan over de islam wordt gesproken. Ook blijkt uit haar onderzoek dat moslims zijn ondervertegenwoordigd in krantenberichten. Maar, concludeert Hoogsteen, er wordt in de kranten wel degelijk een onderscheid tussen groepen moslims gemaakt. Moslims worden niet als een homogene groep afgespiegeld, ook komt er uit haar onderzoek geen duidelijk ‘wij’ versus zij-beeld.

Ineke van der Valk publiceert in 2017 de [Derde monitor Moslimdiscriminatie](#), waarin ze ook aandacht besteedt aan moslimhaat op het internet. Zij analyseerde 180.000 artikelen en 260.000 comments op GeenStijl en Powned en [concludeerde](#) dat de beeldvorming op beide weblogs over vrijwel de hele linie negatief is. Het onderwerp wordt volgens Van der Valk meestal benaderd vanuit het perspectief van moslims als culturele of politieke bedreiging, of zij worden geframed als object van haat. Ze concludeert:

Markeerpunten in het proces van racialisering van moslims (...) hebben vaak betrekking op kleding en uiterlijk van zowel vrouwen als mannen. Zo worden moslims geïsoleerd van de rest van de samenleving en wordt hun herkenbaarheid vergroot. (...) Hoewel moderatoren

grote aantallen uitingen hebben verwijderd, is beledigende, discriminerende en choquerende content nog steeds in overvloed aanwezig.

In hetzelfde jaar doet het **Verwey-Jonker instituut** in opdracht van Lodewijk Asscher [onderzoek naar triggerfactoren van moslimdiscriminatie](#). Hiervoor werden ruim 3700 jongeren tussen de 12 en 23 jaar ondervraagd. Hieruit bleek dat ongeveer een derde van de jongens en een op de zeven meisjes negatief denkt over moslims. De onderzoekers concluderen dat jongeren met weinig contacten met moslims hun oordeel over moslims vooral op berichtgeving in de media baseren en op internet. Zij denken gemiddeld minder positief over moslims in Nederland. Jongeren die wel ervaringen hebben met moslims, vinden de berichtgeving in de media over moslims negatiever dan hun eigen ervaringen. In 2017 publiceren **Nel Ruigrok, Antske Fokkens, Sarah Gagstein en Wouter van Atteveldt** het onderzoek [Stereotyperende microportretten van moslims in het \(politieke\) nieuws'](#) waarvoor ze 622.480 nieuwsberichten hadden doorgenomen die waren verschenen in het AD, De Telegraaf, NRC Handelsblad, Trouw en de Volkskrant en op de weblogs Joop.nl en GeenStijl.

De bijvoeglijke naamwoorden waarmee moslims het meest worden omschreven zijn 'radicaal', 'extremistisch' en 'terroristisch'. Bij Nederlanders zonder migratieachtergrond worden vaak 'bekend', 'gemiddeld' en 'mooi' gebruikt om ze te omschrijven. Ook blijken Nederlanders zonder migratieachtergrond veel te 'winnen', 'scoren' en 'verbeteren' in de pers, terwijl moslims vooral 'beledigen', 'bekerden' en 'verkrachten'. Dit kan volgens de onderzoekers leiden tot blikvernauwing, het voeden van vooroordelen en uiteindelijk tot discriminatie.

Onderzoekster Gagstein [in het NRC](#): „Er is een interessant verschil tussen hoe moslims en Nederlanders aan het woord komen in de media. Moslims worden meestal als leek opgevoerd, in straatinterviews bijvoorbeeld, terwijl autochtone Nederlanders veel vaker als expert aan het woord komen. Als nieuwsprogramma's vooroordelen willen ontkrachten zouden ze vaker experts met een moslimachtergrond kunnen uitnodigen.”

Annebregt Dijkman en Zoë Papaikonomou publiceerden in 2018 het boek ['Heb je een boze moslim voor mij?'](#) waarvoor ze ruim vijftig mensen interviewden, voornamelijk journalisten met een migratieachtergrond, over hun ervaringen in de media. Dat leverde een duidelijke conclusie op: de media zijn te wit en kennen een gebrek aan diversiteit en inclusiviteit. Meer perspectieven op een redactie leiden volgens de auteurs tot een kritischere redactie dan een redactie die bestaat uit mensen met dezelfde achtergrond. In het boek leggen ze journalistieke mechanismen bloot die diversiteit en inclusiviteit bevorderen of juist tegenhouden. Ze hebben deze in zeven stappen opgeschreven en stellen dat redacties niet alleen meer een afspiegeling van de samenleving moeten worden, maar dat alle redactieleden ook moeten leren inclusief te denken en te werken. Dat betekent onder andere dat redacteuren een breder netwerk op moeten bouwen, open vragen moeten stellen, zorgvuldig hun woorden moeten kiezen en aan hun deskundigheid moeten werken.

Tot slot sociologe **Maartje Boer** van de Universiteit Utrecht. Zij onderzocht in 2018 met behulp van gegevens van het YES!-onderzoek (Youth in Europe Survey, waaraan ruim zeventuizend jongeren deelnamen) wat media-aandacht doet met de houding van

autochtone jongeren ten opzichte van moslims en [concludeert](#): “Wat blijkt is dat de jongeren die werden geïnterviewd op een dag met veel media-aandacht voor moslims, negatiever dachten over deze groep dan de jongeren die aan het onderzoek meededen op een dag dat er weinig berichtgeving over moslims was. (..) We weten echter niet of het gaat om een blijvend effect, dat is een interessante vraag voor vervolgonderzoek.”

Bovenstaande tekst verscheen eerder in drie artikelen op Republiek Allochtonië en [Nieuwwij](#) en [mijn eigen site](#) in het kader van de verkenning Hoe worden moslims in de vier grootste Nederlandse kranten geportretteerd? Dit was een initiatief van [The Hague Peace Projects](#). Meer [hier](#).